

השלישייה המנצחת של התנגדות אזרחית: אחדות,

תכנון, משמעת

The Trifecta of Civil Resistance: Unity, Planning,
Discipline

Hardy Merriman

opendemocracy.net, November 19, 2010

Translator: Shoshana London Sappir

Editor: Maya Popper

השלישייה המנצחת של התנגדות אזרחית: אחדות,

תכנון, משמעת

מאת הרדי מרימן, 19 בנובמבר 2010

שלושה מאפיינים של תנועות לא־אלימות ברחבי העולם קובעים אם פעולותיהן יביאו להצלחה או לכישלון – אחדות, תכנון, ומשמעת לא־אלימה.

על אודות המחבר

הרדי מרימן שימש מנהל תוכניות ומחקר במרכז הבינ־לאומי לסכסוכים לא־אלימים (ICNC) בשנים 2005–2007. הוא ערך את הספר ["פתיחה במאבק לא־אלימים: הפרקטיקה של המאה ה־20 והפוטנציאל של המאה ה־21"](#) מאת ג'ין שארפ והיה במחברי הספר ["מדריך למאבק לא־אלימים יעיל"](#).

מה הופך תנועות לא־אלימות של התנגדות אזרחית למצליחות?

מהנחת היסוד כי בפוליטיקה "הכוח לעולם אינו ניתן, אלא תמיד נלקח", עולה בהכרח שתנועות לא־אלימות היסטוריות הצליחו משום שבדרך כלשהי עלה בידן להפעיל כוח רב יותר מהכוח שהפעילו יריביהן. אלא שמסקנה זו סותרת את ההנחה הרווחת שמקור הכוח בשליטה במשאבים חומריים וביכולת לנקוט אלימות, ואף מערערת עליה ישירות. אילו הייתה הנחה זו נכונה לגמרי, היו תנועות לא־אלימות נכשלות כישלון נחרץ במאבקן ביריבים שעולים עליהן בחימוש ובמשאבים אחרים. ברם ההיסטוריה של מאה השנים האחרונות ואף יותר חושפת דווקא שורה של מאבקים לא־אלימים שהצליחו, וגיבוריהם ומטרותיהם היו לא פחות מגוונים מהאנושות עצמה. הינה מספר דוגמאות.

- בשנות השלושים והארבעים של המאה העשרים זכו ההודים בעצמאותם בעקבות אי־שיתוף פעולה המוני, לרבות חרמות כלכליים, חרמות על בתי ספר, שביתות, מרד מיסים, מרי אזרחי והתפטרויות. צעדים אלה איימו להפוך את הודו לבלתי משילה, ובסופו של דבר שכנעו את הבריטים לעזוב.
- בשנות החמישים והשישים של המאה העשרים השיגה התנועה לזכויות האזרח באמריקה שוויון זכויות באמצעות קמפיינים לא־אלימים, כגון חרם האוטובוסים במונטגומרי ושביתות השבת בנאשוויל. קמפיינים אלה ניצלו חולשות בשיטת ההפרדה הגזעית הממוסדת וגייסו תומכים בכל רחבי המדינה.

- משנת 1965 עד 1970 גדל איגוד עובדי המשקים החקלאיים בארצות הברית מארגון קטן, שלו מקורות מימון דלים, לכדי ארגון בעל נראות לאומית. השינוי הושג באמצעות שימוש מוצלח בשביתות וחרמות נגד מגדלי הכרמים בקליפורניה.
- בשנת 1986 חברו בפיליפינים פעילים לעריקים צבאיים והובילו מיליונים להפגין נגד שלטונו של הדיקטטור פרדיננד מרקוס, ששלט בחסות אמריקה. משנוכח שדרכי המילוט שלו מצטמצמות במהירות מפאת אותה התקוממות לא־אלימה, ברח מרקוס מהמדינה.
- בשנת 1988 התגברו תושבי צ'ילה על הפחד שזרעה בהם הדיקטטורה האכזרית של אוגוסטו פינושה, ויצאו להפגין ולמחות נגדו. פעולותיהם ערערו את התמיכה בפינושה, ובשיא המשבר אפילו חבריו לחונטה הצבאית חדלו להיות נאמנים לו, והוא הודח בכוח מהשלטון.
- בשנים 1980–1989 הקימו הפולנים איגוד עובדים עצמאי כחלק מתנועת סולידריות והחזירו לעצמם את השליטה על ארצם מידי השלטון הסובייטי.
- בשנת 1989 נערכו בצ'כוסלובקיה הפגנות ושביתות, שלימים נודעו בכינוי "מהפכת הקטיפה". פעולות אלה הובילו לשינוי המשטר לזניחת הקומוניזם ולשינוי שיטת המשטר ללא שפיכות דמים. שינויי משטר הושגו בדרך דומה גם במזרח גרמניה, ובשנת 1991 – גם בלטווייה, ליטא, ואסטוניה.
- שביתות, חרמות, מרי אזרחי וסנקציות בין־לאומיות שהחלו בשנות השמונים, תרמו תרומה של ממש לסיום האפרטהייד בדרום אפריקה בשנות התשעים המוקדמות של המאה העשרים.
- בעשור שלאחר מכן הפילו הסרבים (2000), הגאורגים (2003) והאוקראינים (2004) משטרים אוטוקרטיים בכך שמנעו את זיוף תוצאות הבחירות או התנגדו לתוצאות המזויפות.
- בשנת 2005 יצא העם הלבנוני להפגנות המוניות לא־אלימות כדי לשחרר את מדינתו מהכיבוש הסורי.
- בשנת 2006 יצאו הנפאלים למרי אזרחי המוני וכפו את החזרת השלטון האזרחי.
- משנת 2007 עד 2009, בעיצומה של התקוממות אלימה שהתחוללה בפקיסטאן נגד שליט צבאי, הצליחו עורכי דין, ארגוני חברה אזרחית ואזרחים מהשורה להביא לכינונה מחדש של מערכת משפט עצמאית ולביטול חוקי החירום במדינה.

כשאנשים אינם מציינים, שליטים אינם יכולים לשלוט

תנועות התנגדות אזרחית למיניהן הצליחו מפני שהתבססו על תובנה בסיסית הנוגעת לכוח. על פי הנחה זו, מוסדות, ארגונים ומערכות יצליחו ברובם למלא את תפקידם רק אם אנשים מהשורה יפגינו הסכמה, ישתפו פעולה, ויציינו לאורך זמן. משום כך, ברגע שאנשים מתארגנים בשיטתיות, מסירים את הסכמתם ומתנגדים לשיתוף הפעולה, ביכולתם להפעיל כוח ואף לכפות את רצונם. כשאנשים אינם מציינים, מנהיגים – נשיאים, ראשי ערים, מנכ"לים, גנרלים ו"בעלי כוח" – אינם יכולים להמשיך לשלוט ללא מיצרים.

שיטות לא־אלימות, בהן שביתות, חרמות, הפגנות המוניות, מרי אזרחי, הקמת מוסדות מקבילים לשלטון ומאות פעולות יצירתיות אחרות, הם הכלים שמשמשים לכך. הבחירה בשיטות אלה לא הייתה בהכרח מסיבות מוסריות, אלא דווקא מסיבות פרגמטיות. כמה מאלה שאימצו שיטות של התנגדות אזרחית, ראו ששיטות דומות הוכתרו בהצלחה במדינות אחרות או בהיסטוריה של מדינתם והבינו שמתוך האפשרויות העומדות לפניהם, להתנגדות מסוג זה הסיכויים הטובים ביותר לקדם את מטרותן.

מיומנויות ותנאים

למרות האמור לעיל, לצד ניצחונות מעוררי השראה אלה של תנועות לא־אלימות, יש בהיסטוריה וגם בימינו אלה דוגמאות של תנועות כושלות או כאלה שלא השיגו הישגים ברורים. העולם צפה במהפכות הלא־אלימות בפולין ובצ'כוסלובקיה באותה השנה שבה צפה בטבח בכיכר טיאננמן. בעשור האחרון השתמשו אנשים רבים מאוד בשיטות לא־אלימות בבורמה, זימבבווה, מצרים ואיראן, אבל היעדים שהציבו התנועות טרם הושגו. במאבק מזרח טימור להגדרה עצמית נרשמה הצלחה, וההתנגדות האזרחית הייתה גורם הכרחי, אבל במקומות אחרים שבהם היא סייעה להקמת תנועות אזרחיות נגד הכובשים – בפלסטין, בפפואה המערבית, בסהרה המערבית ובטיבט – נותרו המאבקים בלתי פתורים.

כיצד ניתן להסביר את הפער בין מקרים אלה לאחרים?

גם אנשים נבונים ויודעי דבר חלוקים ביניהם באשר לסיבות שגרמו לתנועות שונות להצליח או להיכשל.^[1] כל אחד מהמצבים שהוזכרו לעיל מורכב ביותר, וגם בתרחיש הטוב ביותר קשה להצביע על קשר סיבתי ישיר. לעיתים קרובות ביותר אני שומע אנשי אקדמיה, עיתונאים ואחרים הגורסים שאת אופן הפעולה של תנועות אלה שהיו לא־אלימות בעיקרן ואת תוצאותיהן קבעו במידה רבה המבנים והתנאים וכן הנסיבות הייחודיות שבהן פעלה כל אחת מהתנועות.

למשל, נטען כי תנועות לא־אלימות משיגות את מטרותיהן רק בחברות שבהן הגורם המדכא אינו מוכן להפעיל כוח קטלני. עוד נטען כי להצלחת התנועות דרושים תבחינים כלכליים מסוימים, בהם אידאולוגיה כלכלית, רמת ההכנסה, חלוקת העושר, קיומו של מעמד ביניים, וכן רמת השכלה מסוימת. יש הטוענים כי תפקידן של מעצמות־העל והגמוניות מקומיות עולה בחשיבותו על משתנים אחרים בהתוויית הצלחתה של תנועה. אפשר למנות מספר רב של מבנים ותנאים נוספים שלהם השפעה על הצלחת התנועה, כגון מגוון אתני, היסטוריה פוליטית ותרבותית, גודל האוכלוסייה וגודל השטח. אין ספק שבכוחם של רבים מגורמים אלה להשפיע על מהלכה של תנועה מסוימת.

מול הגורמים המבניים והתנאים שהוזכרו לעיל אפשר להעמיד את הגורמים המושפעים ממיומנויותיה של תנועה בניהול מאבק, מה שמכונה בשפה האקדמית "סוכנות" ("agency"). מיומנויות וסוכנות מתייחסות למשתנים שעליהם יש לתנועה שליטה כלשהי: באיזו אסטרטגיית פעולה בוחרת התנועה; באיזו שפה היא משתמשת כדי לגייס אנשים ולשמר את מעורבותם; כיצד היא יוצרת שותפויות, איפה ובאיזה אופן היא מכוונת אל יריביה; ושורת החלטות נוספות הכרוכות בהתנגדות אזרחית.

לדעתי אנשים שבאים במגע עם תנועות לא־אלימות ומנתחים את פעילותן נוטים להמעיט בערכם של הגורמים המושפעים מהמיומנויות האלה או אף להתעלם מהם. אין בכונת מאמר זה לעסוק בנושא זה, אבל אחת הסיבות לו עשויה להיות שאנשים אלה אינם יודעים מהי הנחת היסוד שעליה מבוססת פעילות לא־אלימה או מפקפקים בה. הנחת יסוד זו גורסת שבאמצעות שינויים בהתנהגות הקולקטיבית אפשר להעביר כוח מיריבים מבוצרים ודכאניים לתנועות עממיות. מאחר שאותם אנשים אינם מכירים הנחה זו, הם מניחים שבוודאי התקיימו משתנים חיצוניים או תנאים יוצאי דופן, והם שאפשרו את העברת הכוח במקרים שבהם היא התרחשה.

עם זאת, ביכולתנו לכבד את תרומתם של המבנים והתנאים ואת השפעתם על מהלכן של תנועות לא־אלימות ועל תוצאות פעילותן בלי להמעיט מחשיבותן של סוכנות ומיומנויות. ואכן, לסוכנות ולמיומנויות יש חשיבות, ובמקרים מסוימים הן שאפשרו לתנועות להתגבר על תנאים עוינים, לעקוף אותם או להתמיר אותם.

חשיבותן ולעיתים אף עליונותן של הסוכנות והמיומנויות נתפסות כמובנות מאליהן בתחומים אחרים, כגון עסקים או חשיבה צבאית. מדוע שהדבר יהיה שונה בכל הנוגע למאבק לא־אליים? מצביא או מנכ"ל היו פורצים בצחוק אילו נאמר להם שלאסטרטגיה חשיבות שולית בהשגת מטרותיהם. יצירתו של סון דזה "אמנות המלחמה" לא הייתה זוכה לפרסום כה נרחב אילו חשבו אנשים שתוצאותיהם של תחרויות ומאבקים נגזרים תמיד מראש על פי תנאים חומריים.

אשר לשאלה שבפתח מאמר זה – מה הופך תנועות לא־אלימות של התנגדות אזרחית למצליחות – אם נבחן את האסטרטגיות ושיטות העבודה המיטביות שהתנועות שאבו מתנועות היסטוריות, נוכל להתחיל למצוא את התשובה. כמה וכמה גורמים ומיומנויות מבוססי־סוכנות עשויים להשפיע על תוצאות פעולותיה של תנועה, אבל אם, לשם הפשטות, נצמצם אותם לכמה גורמים בסיסיים, נמצא שלושה מאפיינים של תנועות לא־אלימות מצליחות: אחדות, תכנון ומשמעת לא־אלימה.

אחדות, תכנון ומשמעת לא־אלימה

במבט ראשון נראית חשיבותם של מאפיינים אלה מובנת מאליה. אבל כובד משקלם והשלכותיהם מרחיקות הלכת נסתרים לעיתים מהעין, בייחוד כאשר בוחנים את התנועות בחינה טקטית וגרעינית. ראוי להרחיב את הדיבור על כל אחד ממאפיינים אלה.

האחדות חשובה מפני שתנועות לא־אלימות שואבות את כוחן מהשתתפותם של אנשים ממגזרים שונים של החברה. במילים פשוטות: המספרים חשובים. ככל שיש לתנועה תומכים רבים יותר, כך גדלים הלגיטימיות שלה, כוחה וכן מגוון הטקטיקות העומדות לרשותה. משום כך נוהגות תנועות מצליחות לפנות ללא הרף לקבוצות חדשות בחברה, כגון גברים ונשים, נוער, מבוגרים וקשישים, תושבי ערים וכפרים, בני מיעוטים, אנשי דת ועובדי מערכת המשפט, חקלאים ופועלים, אנשי עסקים ובעלי מקצועות חופשיים, שוטרים וחיילים, בני כל המעמדות הכלכליים, וכן בני קבוצות אחרות.

תנועות מצליחות מרבות גם לפנות לתומכי יריביהן מתוך ההבנה שאחת החוזקות של התנגדות אזרחית בשירות חזון מאחד היא היכולת לקדם חילופי נאמנות ועריקות בקרב שורות היריב. לדוגמה, השילוב שעשתה התנועה נגד האפרטהייד בדרום אפריקה בין שיבוש מתמשך של אורחות החיים של אזרחי המדינה ובין קריאה לפיוס לאומי הצליח לגייס תמיכה נרחבת וליצור אחדות לטובת שינוי גם אצל כמה תומכים לבנים אשר תמכו בעבר באפרטהייד.

על המשתתפים בתנועות לא־אלימות גם להחליט החלטות מורכבות בדבר כיוון הפעולה של התנועה. **לתכנון האסטרטגי** יש חשיבות מכרעת. תהיה מטרת התנועה ראויה ככל שתהיה, ויהיו מעשי היריב מגונים מוסרית ככל שיהיו, לא ניתן בדרך כלל להתגבר על דיכוי אך ורק באמצעות מעשי התנגדות ספונטניים ומאולתרים גם אם הם מבוצעים לעילא ולעילא. תנועות משפיעות כאשר הן מתכננות התנגדות אזרחית באופן שיטתי כדי שהיא תאומץ בחברה ותשיג מטרות ממוקדות ומוגדרות. על התנועות להחליט באילו טקטיקות להשתמש ובאיזה סדר; לגבש הצעות כדי לגייס את הציבור לשינוי על סמך הטענה שלאוכלוסייה שאותה התנועה מתיימרת לייצג, נעשה עוול; להגדיר את קהלי היעד ואת הטקטיקה והמטרות שאותן יש לקדם בטווח הקצר, הבינוני והארוך; לבנות רשת תקשורת כדי להסדיר ולבנות קואליציות. אלה הם רק כמה מהנושאים שסביבם על תנועות לא־אלימות לפתח אסטרטגיה יצירתית. כדי לעשות זאת, עליהן לעשות ניתוח מתכלל של המצב שבו מתנהל המאבק הלא־אלימי. במסגרת תהליך התכנון שעורכות תנועות מצליחות, הן אוספות מידע באופן רשמי ובלתי רשמי, משוחחות עם אנשים בשטח ומנתחות ללא הרף את צעדיהן שלהן ושל יריביהן וכן צדדים שלישיים ובלתי מחויבים במהלך הסכסוך.

לבסוף, אסטרטגיית הפעולה יכולה להצליח רק אם היא יוצאת אל הפועל באופן ממושם. הסיכון הגדול הטמון בכשל משמעת בתנועה לא־אלימה, הוא שכמה מחבריה יהפכו לאלימים. משום כך, יש להחדיר במשתתפים ללא הרף **משמעת לא־אלימה** – היכולת להישאר לא־אלימים גם לנוכח התגרורות. יש לכך סיבות מעשיות. תקריות אלימות שגורמים חברי תנועה עשויות להפחית באופן דרמטי את הלגיטימיות שלה ובה בעת לתת ליריבתה תירוץ לפעול לדיכוייה. זאת ועוד, לתנועה המתמידה במאבק לא־אלימי, יש סיכוי גדול יותר לשאת חן בעיני מגוון רחב של בעלי ברית פוטנציאליים, בהם תומכי יריביה.

סקירה מלאה של מאפיינים אלה יכולה למלא ספרים, והנושא של התנגדות לא־אלימה ראוי להיבחן לעומק, והוא אף זוכה למחקר שיטתי. כל תנועה חדשה שמופיעה מוסיפה ידע להבנה הקולקטיבית של תופעה זו, אך עדיין נותרו היבטים רבים של האומנות והמדע של סוג זה של פעולה פוליטית וחברתית, וראוי למפותם ולפתחם.

גם אם ימשיך המחקר ויתפתח, שלושת המאפיינים האלה – אחדות, תכנון ומשמעת – הם נחיים, וככאלה הם מספקים מסגרת כללית שלאורה יכולים חברים ותומכים של תנועות, וגם מי שמדווח ולומד עליהן, להעריך במהירות את מצבה של תנועה מסוימת. האם היא מאוחדת? האם יש לה תוכנית? האם חבריה סרים למרותה? פעולותיהם של הפעילים שמגלמים עקרונות אלה של מאבק לא־אלימי כבר פרצו את הדרך לעבר עולם שיש בו יותר שלום וצדק. את העתיד יעצבו אלה שימשיכו בדרך זו.

[1] במאמר זה אני מגדיר תנועות מצליחות – תנועות שהשיגו את מטרותיהן המוצהרות, ותנועות כושלות – תנועות שלא השיגו את מטרותיהן המוצהרות. יש בהגדרה זו גם מרכיב זמני. תנועה מצליחה עשויה להשיג את מטרותיה המוצהרות (לדוגמה, התנועה הכתומה באוקראינה בשנת 2004), אבל לסגת בשנים שלאחר מכן בשל אתגרים שמנעו ממנה להשיג את מטרותיה (למידע נוסף על המקרה האוקראיני ראו "[The struggle after people power wins](#)") מאת אולנה טרגום ואוקסנה שוליאר באתר openDemocracy, 17 בנובמבר, 2010). אולם באותה המידה תנועה שכשלה בהשגת מטרותיה המוצהרות (כגון התנועה הסינית למען הדמוקרטיה בשנת 1989) עשויה לחולל השפעות משניות בשנים שלאחר מכן, השפעות המקדמות בהצלחה את מטרות התנועה (למידע נוסף על המקרה הסיני, ראו את המאמר "[Repression's Paradox in China](#)") מאת לסטר קורץ באתר openDemocracy, 17 בנובמבר, 2010). בלי לשנות בהכרח את הגדרתה של תנועה מסוימת "מצליחה" או "כושלת" השפעותיה בעתיד עשויות להיות בעלות עוצמה וראויות לציון בזכות עצמן.